

TAĀANA VYKYPĚLOVÁ

K možnostem vytvoření konfesně podmíněných variant spisovné češtiny v 16. století

Diskusi o podobě spisovného jazyka můžeme v češtině kontinuálně sledovat už od počátku 16. století, a to nejprve jako diskusi o jazyce českého překladu Písma svatého. Jejimi prvními účastníky se stali sami překladatelé biblického textu a autoři gramatik i menších jazykověreflexivních textů. Do dějin češtiny se 16. století zapsalo nesporně tím, že z jeho jazykových polemik vzešla (zamítnutím některých prvků staršího jazyka) hranice mezi češtinou starou a novou, a tím byl i v hrubých rysech vymezen prostor, v němž se napříště diskuse o spisovném jazyce mohla pohybovat.

Gramatiky a jim podobné texty jsou pro studium dějin spisovného jazyka zvláště cenným svědectvím proto, že vedle popisu dobového úzu mohou vypovídat také o intelektualizačních a kodifikačních záměrech svých tvůrců. Knihtisk mluvnicím zajišťoval snazší cestu ke čtenářům, a tím i možnost vlivu na dobový spisovný úzus. Bez ohlasu zpravidla nezůstávaly ani v následující gramatografické produkci. A konečně je deklarace normy v mluvnicích důležitým faktorem stylovým, vymezujícím (byť zprvu třeba jen v intenci gramatika) neutrální oproti příznakovému, jež následně může nabývat vyhraněných stylistických funkcí¹.

Biblický překlad sehrál v historii češtiny podobnou roli. Prestiž jeho jazyka se významně účastnila formování kultivované variety češtiny (srov. i Rothe 1996), na rozdíl od gramatik často i nedeklarativně, tím, jakou tvář vtiskl překladatel svému textu, a biblický překlad působil – jak na to upozorňuje Josef Vintr (1998) – jako důležitý faktor stylové stratifikace češtiny.

Gramatografie a biblický překlad zastávaly tedy ve starším období češtiny z části společné funkce. Je také známou skutečností, že starší české gramatiky vznikaly ne-

¹ Například v souvislosti s humanistickou českou ortografií poukázal na tuto stylovou funkci kodifikačních příruček Jaroslav Porák (1981, 1983: 14).

zřídka v souvislosti s prací na českém biblickém textu². Z téže zodpovědnosti vůči překládání Písma, která podněcovala potřebu překládajících srovnat prvky a vztahy v českém a latinském jazykovém systému, vzeřla také první nám známá větší diskuze o charakteru jazyka českého překladu bible. Zahájila ji ve 2. a 3. desetiletí 16. století domácí českobratrská reformace předmluvami ke svým tiskům českého překladu Nového zákona³.

Poprvé v této souvislosti vystoupila Jednota bratrská v předmluvě k prvnímu bratrskému vydání českého překladu Nového zákona (v Mladé Boleslavi 1518), jež je podle vydavatele a tiskaře Mikuláše Klaudyána (Klaudiána), mladoboleslavského lékaře a člena tamější Jednoty bratrské, označováno jako Klaudyánův Nový zákon (srov. *Knihopis II*, 17096, Kyas 1997: 134). V pozměněné podobě byla předmluva o několik let později otiřtĕna jeřtĕ i v dalřím bratrském Novém zákoně, jež v roce 1525 vydal rovněř v Mladé Boleslavi tiskař Jiřík řTysra (srov. *Knihopis II*, 17097, Kyas 1997: 134–139); tento Nový zákon, zvaný Lukášův, bývá připisován Lukášovi Prařskému⁴, jedné z nejvlivnějších osobností Jednoty bratrské a jejím u dlouholetému starřimu (biskupovi).

Ani v jednom z obou zmíněných boleslavských tisků se však autor pod předmluvu nepodepsal, takže se lze jen dohadovat, kdo je jejím původcem. J. Gebauer (1898: 63; stejně tak i 1909: 64) zmiňuje jako autora předmluvy Bratra Jana Roha (Horna) Domařlického, aniř by však svou domněnku vysvětloval (snad byl veden zachováváním imperfekta v bratrském kancionálu, který Jan Roh roku 1541 vydal⁵). Vějšinou se však v této souvislosti pomýřlí buď na Mikuláše Klaudyána, nebo častěji na samotného Lukáše Prařského, jeřž byl uřž v době Klaudyánova vydání prvním seniorem Jednoty (obě mořžnosti zvařžuje např. Molnár 1952: 88).

Lukášovo autorství se jeví jako velmi pravděpodobné ze dvou důvodů. Především nelze podcenit váhu svědectví Jana Blahoslava⁶. S Mladou Boleslaví Blahoslava spojovalo mimo jiné i jedno celé desetiletí (byť přerušované cestami) působení ve zdejším bratrském sboru, takže lze oprávněně předpokládat, že byl s historií mladoboleslavské Jednoty důvěrně obeznámen. Druhý argument ukazuje na Lukáše spíše nepřímou tím, že zpochybňuje pravděpodobnost autorství Klaudyánova. Jazyk překladu Nového zákona v Klaudyánově vydání totiž vesměs nesplňuje požadavky předmluvy k tisku, takže není pravděpodobné, že by předmluva a samotný text překladu

² To platí například pro první nám známou gramatiku čeřtiny, vydanou v Náměřšti v roce 1533, pro mladří gramatiku Blahoslavovu (1571) nebo pro Konstancův *Brus* (1667) řči řŠtejerova *Žáčka* (1668).

³ Srov. Kyas 1950: 25–27, 29–32, 1997: 134–136; Kyas 1950: 29–32 a 1997: 135–136 přináší také citace podstatných pasáží z předmluvy k Novému zákonu z roku 1525.

⁴ Srov. *Knihopis II*, 17097, Prařák 1993, Welte 1993; Lukášovo autorství předpokládá i Blahoslav, jak ukazuje řřada míst v jeho mluvnici (srov. Blahoslav 1571: 144b, 146a, 176a, 178b–179a, 181b a jinde).

⁵ *Piesně chval bořžských*, srov. *Knihopis II*, 12856; viz zejm. předmluvu k tisku.

⁶ Viz Blahoslav 1571: 60b, téřž pozn. 371 na 66. straně brněnské edice.

byly dílem téhož autora. Důsledné uplatnění požadavků předmluvy přináší teprve překlad vydaný roku 1525, tedy tři roky po Klaudyánově smrti.

Nejdůležitějším sdělením obou předmluv je vyjádření nespokojenosti se soudobým překladem bible do češtiny, jehož zásadním nedostatkem je v očích autora předmluvy přílišná volnost překladu:

Neb znamenaje od někerého času, i od jiných v Písmě svatém učených zprávu maje, veliký nedostatek při Písmě Zákona nového svědectvie u výkladu českého jazyku býti, totiž změnění někde slov a někde formy, někde rozumu i smyslu textovně neb literně zničieho, a to zvláště v imprimovaných biblech nebo Zákoniech, nesjednávajících se s latinskými Písmy ani ovšem s starobylými vykladači do české řeči [...] (*Předmluva impresora, v níž počet vydává, proč se imprimuje Zákon nový*, Nový zákon 1518: a2b–a3a)

Jak konstatoval už A. Molnár (1948: 84–85), na první pohled by se mohlo zdát, že vysoká hodnota, kterou autor předmluvy připisuje doslovnosti a věrnosti latinskému textu, hovoří proti autorství Bratra Lukáše, jenž ve své *Odpovědi Bratřie na spis Martina Lutera* (Litomyšl 1523) odsoudil humanistické pěstění filologií biblických jazyků jako nepotřebnost. Rozpor je však, jak také ukázal týž badatel (l. c.), jen zdánlivý. Lukáš je sice odpůrcem studia řečtiny a hebrejštiny, avšak to hlavně pro úsilí humanistů o nový překlad bible z původních jazyků, jenž může podle Lukáše způsobit pochybnosti a neshody. Naproti tomu o latině samotné, která je jazykem Vulgáty, Lukáš takto nesmýšlí, a také starý vulgátní překlad rozhodně hájí.

Že vůbec nejde o postoj protichůdný, dokazuje předmluva k Novému zákonu z roku 1525, kde autor opakuje obě své starší myšlenky. Doslovný překlad podle latinské Vulgáty je stále představován jako důležitá hodnota, jíž chce překladatel ve svém překladu dbát, a současně se odsuzují „nováci v jazyciech“, pokoušející se „gruntem viery pohybovati“, když mají v úmyslu nahradit starý vulgátní překlad novým latinským překladem z původních jazyků:

A nemá zamlčáno i to tohoto času býti k výstraze věrných, že někteří mimo staré vykladače z řeči židovské neb řecké písem Zákona osmělili jsú se znovu texty Zákona nového vykládati, chtieci na staré uvesti nedostatek a tudy vieru k výkladu jich umenšiti a k svým výkladem obrátiti a tudy (ač tomu nechtiece) k mnohému zlému služiti, nebyvše nikdy zrodili v jazyku židovském neb řeckém ani měvše zvyklosti v nich, než počavše se učiti řečem těm nedavníeho času, nuž chtie ty, jenž neb od přirození neb náramnou zvyklosti byvše v nich vykrmeni i vyučeni a mnohé předešlé v tom předběhše, s mnohú bedlivostí to puosobili, kterýchž výklady Písem svatých netoliko zkušovali ti, k nimž milost měli, učeni a běhli v tom přítomni času toho i potomní, ale i nepřátelé pilni byli, bylo-li by zač k hanění i k potupě ujiti. Protož zastaradávna mužie v tom prošli ssudivše i zkusivše ta Pisma vložena, přijali je jednosvorně za svatá, pravá k základu viery k duvodu i k zprávě. A tak v tak mnoho set let nesměl se žádný pokusiti toho výkladu latinského obecně užievaného nařiekati ani kaziti, až tito nováci v jazyciech nastali, aby koštovali se gruntem viery pohybovati, a tudy cestu k nevěře saduceem začiti, vieru k výkladu prvniemu odjímajice a k svému novému přidávajice, aby lid zmietli u viere a z viery vyvrátili, ješto těmto novotným nikoli viera taková nemuož přidána býti, jaková přidána bývala i ještě těm prvniim dospělejším a umělejším nad tyto, ješto což se s nynějšími s jich rozumy a smysly nesjedná v těch Písmích, tomu snadnou hanu dadúce, zavrhou neb zaprie toho býti, čiež se vyznává. Protož starého výkladu latinského a podlé toho vyloženie od jiných mině se držeti, což najblíže budu moci počiti předešlých vykladačuov výkladuov, o to pracovati budu s pomoci boží, abych imprimoval Zákon nový, ne abych já z své hlavy aneb i z předešlých vše dokonále bez nedostatku m<n>ěl to (ač chtieťi přiležiti) činiti, ale což nedostatkuov svrchu položených znám, jich se varuje, přidám pilnost podlé pomoci boží, což naj-

blíží možné z úsilí jiných přisluhovati tímto imprimováním pravdě. (*Předmluva impresorova*, Nový zákon 1525: a4a–a5a)

Lukášova obhajoba vulgátního překladu je vlastně celkem pochopitelná. Prerušením římské apoštolské posloupnosti⁷ doznalo v bratrském učení změny i pojetí posvátné tradice, a na významu tak nutně získalo Písmo svaté, které také Jednotu stále zjevně spojovalo s apoštolskou církví. Při známém důrazu Lukášovy eklesiologie na vnitřní kontinuitu Jednoty s apoštolskou církví⁸ není divu, že Lukáš s obavami pozoroval úsilí o nový překlad z původních jazyků, jehož tvůrci se začali „učiti řečem těm nedávného času“; naopak starý překlad vulgátní, pořízený překladateli ovládajícími původní jazyky spolehlivě, mohl v jeho očích skýtat nejlepší záruku, že poklad víry jím zprostředkovaný bude uchován neporušený.

S Lukášovým požadavkem co nejvěrnějšího sledování vulgátní předlohy se neslučoval „nejnovější“ staročeský překlad, jak ho přinesly první české biblické tisky, totiž bible Pražská a Kutnohorská, a dále jím zmiňovaný rukopisný Nový zákon z 80. let 15. století, blíže neurčený:

Ano jeden v svatém Písmě učený doktor, divě se tomu velikému změnění v imprimování pražském i horském, nemohl jest seznati, odkud by ta smělost puovodem pošla a skrze koho tak znamenatá i škodlivá proměna zpusobena, tak aby miesto slov božích na některých miestech lidská pokládána byla a miesto rozumu viery a smyslu ducha svatého lidský odporňý někde postaven byl [...] a tudy aby viera i pravda přenesena byla v cizoložstvie. A maje ten jistý v své librařie nějaký Zákon před třicieti lety psaný, směřoval a ohledoval s těmito imprimovanými i nalezl v epistolách imprimovaných téměř tak, jakož v tom Zákoně položeno. A tu poznal bez mýlky puovod změnění toho zvlášť v epistolách, odkud by pošel. (*Předmluva impresora*, Nový zákon 1518: a3b–a4a)

Nový zákon v obou jmenovaných tiscích, tj. v bibli Pražské (1487, Knihopis I, 2) a v bibli Kutnohorské (1488, Knihopis I, 3), představuje čtvrtou redakci staročeské bible, vlastně jde o přepracování staršího překladu Martina Lupáče (Kyas 1997: 129), který lze považovat za ranou fázi této redakce (Kyas 1997: 115). Ve srovnání se starším, poměrně doslovným překladem byl čtvrtý překlad volnější. Protože Bratří tou dobou vlastní překlad bible neměli, mohli být i oni uživateli biblických tisků. Překlad však neodpovídal Lukášovým představám, a tak se asi Jednota rozhodla pořídit si alespoň vlastní Nový zákon a při té příležitosti chtěla na nedostatky biblických tisků upozornit v předmluvě.

⁷ R. 1467 si volbou ze středu shromážděných Bratří ustanovili své vlastní kněze, kterým poté utrakvistický kněz s římským a valdenským svěcením udělil svěcení kněžské i biskupské (Řičan 1961: 29–30, Kadlec 1991a: 322).

⁸ Jeho projevem jsou také opakované pokusy zpochybnit přítomnost sv. apoštola Petra v Římě, a tak i apoštolskou posloupnost vycházející z římské církve. Setkáme se s nimi jak u Lukáše samotného (např. ve *Výkladu na Zjevení*: „toho z Písma svatého provésti nemohou, aby svatý Petr v Římě byl“), tak i u jiných členů Jednoty (např. Oldřich Velenický z Mnichova vydal v Basileji roku 1520 latinský a poté v Augsburgu německý historický spisek pokoušející se dokázat, že sv. Petr v Římě nikdy nebyl) – viz Molnár 1952: 46–47, zvl. poznámka 22; k Velenickému též Kadlec 1991b: 23.

Ke čtvrté redakci patří pravděpodobně také zmiňovaný rukopisný Nový zákon. Na základě poznámky, že v epistolách se jeho text téměř úplně shoduje s překladem v bibli Pražské a Kutnohorské, se lze domnívat, že se mohlo jednat o text blízký strahovskému rukopisu Nového zákona (1481). Ten totiž podle zjištění V. Kyase (1997: 115) přináší, stejně jako starší vídeňský opis Lupáčova Nového zákona z 60. let 15. století, Lupáčovo znění právě až počínaje epistolami, zatímco evangelia mají ještě překlad třetí redakce.

Ještě ostřeji vyznívá Lukášova kritika v předmluvě k Novému zákonu z roku 1525:

Mnozí a rozliční vykládali sú text litery Nového zákona z latinského v český jazyk, ač jednoduché, neb jich výkladové v slovích některých se rozdielně kladou s umenšením neb s proměnami neb s přidáním slov. A ač nedostatky mají, však ne tak příliš škodné. A mnoho také i písaři sešlo, že přepisující neskorigovali a jedni po druhých píšce velmi pozmitli ujmaním neb přidáváním, takže již nebrzo exempláře českého bez nedostatku náramného najíti by se mohlo ani kterého, by se s latinským sjednával. A to stalo až do imprimování plzenského a jiných, kdež jakž takž těch prvních exemplárův dělali bez škodných nedostatkuo více. Než když imprimování začata v Praze, u Hory, v Benátkách z exempláře učiněného ne podle výkladu prostého slov latinských tak, jakž by v sobě v liteře zněla, ale podlé rozumu a smyslu daného těm mnohým řečem, zvlášt' v epistolách svatého Pavla a v jiných, v nichž nebrzo textu litery najdeš, než místo textu smysl a rozum (o by pravý lidský) položili, kterýž se přijímá za slova božie. A v tom jest náramná neucta a křivda Písmu svatému a ujma i přidání proti záповědi škodlivé a zkáza Písem svatých a změnění viery tak, aby viera lidská zklamána byla smysly a duomysly lidskými, položenými za slova božie, a tudy podvod i svod aby od pravdy přišel duchem svatým míněné, jesto to činiti jest zřejmě proti záповědem božím starým i novým [...] Nemá zajisté nižádny vykladač smyslem a rozumem text litery vykládati v též do jiného jazyka, ale což muož najblíž k formě slov v latinském jazyku položených, tak jak v sobě znějí, položiti. (*Předmluva impresorova*, Nový zákon 1525: a2b–a3a)

Na rozdíl od předmluvy z roku 1518 zde nacházíme navíc také zmínku o „imprimování plzenském“, tedy Novém zákoně vydaném v Plzni roku 1476 (Knihopis I, 25). Tento tisk je však z kritiky biblických tisků vyňat, a naopak se stal, třebaže to Lukáš výslovně neuvádí, dokonce východiskem jeho vlastního překladu (srov. i Kyas 1997: 137). Nový zákon plzeňský Lukášovi skutečně mohl vyhovovat: tento prvotisk totiž přináší nikoliv text čtvrté redakce (jako kritizované bible Pražská, Kutnohorská a Benátská), nýbrž překlad starší, jež V. Kyas (1997: 124) identifikoval jako upravené znění druhé redakce (typu Nového zákona těšínského z roku 1418).

Překlad čtvrté redakce se ve srovnání se staršími překlady vyznačoval nejen opuštěním doslovnosti, ale také jazykovou modernizací (Kyas 1997: 129–130). I v tomto ohledu si vysloužil Lukášovu rozhořčenou kritiku. Snaha o překlad co nejbližší latinské předloze totiž Lukáše vedla také k velice konkrétnímu požadavku, v souvislosti s nímž předmluvu k Novému zákonu z roku 1525 zmiňuje i J. Gebauer (1909: 64), – totiž aby se latinské imperfektum překládalo v české bibli rovněž imperfektem. Formulace tohoto požadavku je Lukášovou reakcí na odstraňování imperfekta a jeho nahrazování složeným préteritem. Této ve své době výrazné modernizace biblického jazyka se poprvé odvážili právě tvůrci čtvrté redakce české bible. Přestože je ústup imperfekta charakteristický už i pro jazyk bible Pražské a Kutnohorské, Lukáš je v této souvislosti nezmiňuje a svou kritiku adresuje jen vydavate-

lům bible Benátské (1506, Knihopis II, 1097)⁹. Ta totiž složené préteritum na místě imperfekta, jež v mezidobí téměř dvaceti let dělicích bibli Benátskou od obou českých tisků zase o něco více zastaralo, kladla ze všech tří tištěných biblí nejdůsledněji – včetně exponovaného místa v úvodu Janova evangelia:

Než pak co se tkne čtenie evangelist a zvlášť svatého Jána čtenie, tu divné jest, odkud tu smělosť vzali, že v Benátkách imprimující Bibli v českém jazyku, to slovo *bieše* proměnili, a imprimovali miesto toho *bylo* nebo *byl*. Ale že to nemalá ujma pravdy jest. (*Předmluva impresora*, Nový zákon 1518: a4a)

Už v době vzniku první předmluvy, tedy ve druhém desetiletí 16. století, bylo imperfektum v češtině prvkem archaickým, vyskytujícím se v dobových textech stále méně. Přesto Lukáš hodnotí jeho náhradu préteritem v biblickém překladu jako nežádoucí. Je však zřejmé, že Lukáš se o imperfektum nezasazoval z nějakého staromilectví – jak ukazují jeho ostatní texty, ani on sám ho mimo bibli neužíval. Zcela patrně však důvodem není ani to, že by snad Lukáš chtěl užitím exkluzivních (například archaických) prvků manifestovat výsadnost postavení biblického jazyka v rámci spisovné češtiny – třebaže návratem k imperfektu by se biblický jazyk exkluzivním skutečně stal. To, že Lukášovi nešlo ani o záchranu archaismů jako takových a konservaci starší podoby biblické češtiny, můžeme doložit jeho postojem k jiným dobovým archaismům: například ústup aoristu, který zmíněné biblické tisky odstranily současně s imperfektem, Lukáš nijak nekomentoval a sám ve svém novozákonním překladu z roku 1525 většinu starších aoristů nahradil složeným préteritem (stejně jako překladatelé tištěných biblí). Ani v případě duálu nemůžeme říci, že by si Lukáš počínal jinak než ostatní soudobé biblické tisky; stejně jako ony ho i Lukáš nahradil z větší části plurálem.

Argumentace v předmluvě jasně ukazuje, že nejpůvodnější pohnutky Lukášovy snahy o zachování imperfekta byly rázu teologického:

Neb *bieše* v jazyku latinském stojí *erat* et est preteritum plusquamperfectum. Ale *bylo* v latinském stojí *fuit* et est preteritum perfectum tantum. Totiž to slovo *bieše* jest věc více času pominulého neb nad pominulý více čas a více než doplněného a dokonalého. Ale to slovo *bylo* nebo *byl* jest věc toliko času pominulého a dokonalého, ale nenie více než dokonalého, a poněvadž to slovo *bieše* jest více než času dokonalého, i nemá výklada nabýti na čas toliko dokonalý. A kdož tak vykládá *bieše* v *byl*, ujmu náramnú bytu činí a křivdu i jistotě pravdy. (*Předmluva impresora*, Nový zákon 1518: a4a)

Lukáš obhajuje imperfektum čistě proto, že ho považuje za dobrý (latinskému modelu strukturně nejbližší) prostředek, jak v češtině zachovat významovou distinkci, kterou v latině vyjadřuje rozdíl mezi imperfektem a perfektem.

V textu Klaudyánova Nového zákona zůstává zachování distinkce latinského *erat* vs. *fuit* pomocí českého *bieše* vs. *byl* namnoze jen u deklarace. Počátek Janova evangelia (J 1, 1–12) sice požadavku předmluvy vyhovuje (latinské *erat* se až na dvě

⁹ Nelze přehlédnout, že Lukášovo pohoršení je umocněno skutečností, že takového zásahu do české bible se odvážili v italských Benátkách.

výjimky překládá vždy českým *bieše*), jinde se však imperfekta slovesa *býti* užívá jen nedůsledně – a ještě řidší je imperfektum jiných sloves (*jdíše, mluviše, pravieše, posmieváchu se aj*). Tuto skutečnost lze vysvětlit tím, že Klaudyánovo vydání nepřináší nový bratrský překlad, nýbrž starší překlad Lupáčův, který jen měl být na příslušných místech bratrským vydavatelem korigován podle zásad předmluvy. Úprava se ovšem soustředila hlavně na sloveso *býti*, které rozdíl latinského *erat* vs. *fuit* mohlo napodobit jen za pomoci českého imperfekta, – a nebyla zcela důsledná. V. Kyas (1950: 29, podobně 1997: 135) vyslovil v této souvislosti domněnku, že právě nedůslednost uplatnění Lukášových požadavků v jazyce Klaudyánova Nového zákona mohla Boleslavské přimět k rozhodnutí vydat Nový zákon už po krátké době ještě jednou, tentokrát v překladu vlastním. Jak ukázal týž badatel (o. c.: 137), přihlížel Lukáš při své práci hlavně k tištěnému Plzeňskému Novému zákonu z roku 1476¹⁰, jehož jazyk ještě hojně zachovával jednoduché minulé časy.

Vysoká frekvence jednoduchých forem minulého času, přesněji řečeno imperfekta, je typická rovněž pro překlad Lukášův. Nemůžeme sice potvrdit konstataci V. Kyase (1997: 136), že by výskyt imperfekta v Lukášově textu převyšoval všechny ostatní staročeské novozákonní překlady¹¹ (protože například překlad první redakce reprezentovaný biblí Drážďanskou užívá imperfekta častěji), ovšem můžeme souhlasit s Kyasovým starším zjištěním (Kyas 1950: 32), že výskyt imperfekta v Lukášově Novém zákoně převyšuje všechny ostatní české *tištěné* biblické překlady – včetně prvního tisku plzeňského. Imperfektum Lukáš neklade mechanicky opisováním podle Plzeňského Nového zákona, nýbrž ve shodě s požadavkem předmluvy zcela důsledně jako ekvivalent latinských imperfekt. Místy se výskyt imperfekta zvyšuje i větým překladem některých latinských polovětných participiálních konstrukcí, kde Lukáš vyjádřuje současnost dvou minulých dějů pomocí českého imperfekta. Dojem častého užití imperfekta pak ještě zvyšuje i skutečnost, že Lukáš latinské plusquamperfektum překládá do češtiny důsledně předminulým časem, přičemž výhradní postavení má v jazyce jeho Nového zákona typ *bieše viděl*, který zcela zatlačil plusquamperfekta typu aoristového i perfektního.

Aorist, jež Plzeňský Nový zákon ještě hojně užívá, Lukáš podobně jako autoři jiných dobových textů opouští a na jeho místo klade opisné préteritum (perfektum). Většinu latinských perfekt tak překládá složeným préteritem, aorist za latinské perfektum najdeme pouze v ojedinělých případech; jde o pozůstatky dříve frekventovaných aoristových forem, nejčastější je 3. os. sg. *vece*, jíž Lukáš překládá latinské *ait*, a dále 3. os. sg. a pl. několika málo dalších sloves jako *počieti* (*poče*) nebo *jeti* a *jiti* a jejich prefigovaných derivátů (*odjide, přijide, přijiede, odjiděchu, přijiděchu, vyjiděchu*). Poslední tři příklady s odchylnou délkou kmenového vokálu se zdají nasvěd-

¹⁰ V předmluvě byl jako jediný z biblických tisků ušetřen kritiky.

¹¹ Pravděpodobně omyl vzniklý nedopatřením během redakční práce na vydání knihy zesnulého badatele.

čovat tomu, že za relikty aoristových forem musíme považovat i některé další Lukášovy tvary dokonavých sloves 3. os. pl. minulého času, jejichž dlouhý kmenový vokál by jinak ukazoval spíše na imperfektum.

Lukášův Nový zákon je jedním z prvních textů, které důsledně označují vokalicou kvantitu (čárkou nad písmenem a v případě *í* digrafemem *ij*, ojedinele i jinde zdvojením samohláskového grafému). Prvním českým biblickým textem, který označoval soustavněji délku samohlásek, byla bible Benátská. Ta ale odstranila, jak jsme už několikrát zmínili, jednoduché minulé časy téměř beze zbytku. Jiné staročeské texty, které jednoduchých minulých časů užívaly, zase naopak neoznačovaly (nebo alespoň ne důsledně) vokalicou kvantitu, neoznačuje ji ani plzeňský Nový zákon, k němuž Lukáš při své práci přihlížel. Jak se tedy zdá, je Lukášův Nový zákon prvním a také jediným českým biblickým překladem, který už v grafice důsledně označuje kvantitu vokálů a současně ještě nerezignoval na jednoduché minulé časy. Lukáš se tedy sice v užívání jednoduchých minulých časů mohl opřít o starší texty, avšak vokalicou kvantitu kmenových vokálů těchto forem z nich vyčíst nemohl.

Jeho minulé časy jako *naposmieváchu se*, *ukřiřžováchu*, *přistúpiechu*, *přistoupiechu*, *přimutiechu* proto podle našeho soudu musíme považovat nikoliv za imperfekta, tvořená (v této pokročilé době značně překvapivě) od dokonavých sloves, nýbrž mnohem spíše za aoristy, přesněji řečeno za výsledek příležitostných pokusů o zachování některých aoristů, vzniklý Lukášovou hláskoslovnou nebo grafickou modernizací aoristu staršího překladu (v plzeňském tisku stojí na příslušných místech skutečně aorist). Ve prospěch této naší interpretace hovoří několik argumentů: všechny uvedené doklady stojí na místě latinského perfekta, které Lukáš nepřekládal imperfektem (to by také přímo odporovalo požadavku jeho předmluvy); Lukáš jinak tvoří imperfektum převážně jen od sloves nedokonavých; sporné doklady představují většinou jen 3. os. pl., kde je koncovka táž pro aorist i pro imperfektum.

Je otázka, zda nezvyklá vokalická kvantita Lukášových aoristů pramení pouze z toho, že Lukáš znal aorist už právě jen z psaných pramenů, jež délku samohlásek neoznačovaly, a mylně předpokládal, že kvantita kmenového vokálu obou minulých časů je táž, nebo zda jsou uvedené případy aoristů odrazem nějakého skutečného pozdního úzu, jak ho Lukáš mohl ještě zachytit (kupříkladu u příslušníků nejstarší generace)¹². Odpovědět však prozatím není možné, protože bohemistika dodnes po-

¹² Tato druhá eventualita by znamenala, že aorist a imperfektum měly – vedle obvykle uváděných okolností příznivých jejich zániku – ještě jednu nevýhodu navíc, a tou byla vzájemná homonymie ve všech osobách a číslech s výjimkou 2. a 3. sg. Jejím vzniku mohly napomoci identické koncovky a později mohla být podpořena morfologicky, dotvářením sekundárních forem s identickým, jen vokalicou kvantitou odlišeným kmenem (např. u typu *tisknutí* vznikají v 15. století novotvary imperfekta typu *tisknúše*, podobně u typu *pieti* – doklady viz Gebauer 1898: 175, 239); vyrovnání kmene aoristu a imperfekta, i pokud jde o vokalicou kvantitu, by pak tuto homonymii dovršilo. Jisté je v tuto chvíli to, že můžeme oprávněně předpokládat existenci přinejmenším grafické homonymie tohoto druhu, šířící se k naprosté většině slovesných typů zásluhou hláskoslovných změn (průběh

strádá soustavnější práci jak o jednoduchých minulých časech ve staré češtině, tak i o vývoji české vokalicke kvantity. Je však zjevné, že detailnější jazyková analýza Lukášova Nového zákona by mohla být v obou směrech v lecčem přínosná¹³.

Je těžko říci, jakou odezvu Lukášovo vystoupení zaznamenalo. Čtvrtý překlad bible se vydával, průběžně ještě jazykově upravovaný, i nadále (plzeňský Nový zákon z roku 1527, první Severýnova bible z roku 1529), aniž by se vracel k imperfektu. V předmluvách nových tisků nenacházíme o polemických výpadech Bratří žádně zmínky. Přesto se nezdá, že by o nich vydavatelé nebyli zpraveni, předmluva k Severýnově bibli z roku 1529¹⁴ dokonce obsahuje podobné motivy jako předmluvy Lukášovy, hovoří se zde o tom, že v českém překladu bible vyvstaly „někde mnohé poškrvny skrze nerozumné vykladače“. Je překvapivé, že tak prudký výpad Lukášův v předmluvě nevyvolal žádnou adresnou reakci, ačkoliv jinak odpůrci Jednoty s Bratřími veřejně polemiky vedli. Snad se tentokrát odpovědi zdrželi s ohledem na Lukášovu obhajobu Vulgáty, jež ve své době byla sama o sobě natolik katolická, že protibratrské vyznění případně odpovědi by bylo nejisté a málo přesvědčivé.

Prvním příhodným místem pro vyjádření nesouhlasu s boleslavským požadavkem zachování imperfekta se stala až několik let po Lukášově smrti (†1528) česká mluvnice¹⁵. Vzešla z humanismem zasaženého kroužku, který se ve 30. letech 16. století vytvořil kolem kališnického kněze Beneše Optáta v Náměšti nad Oslavou. Se svým spolupracovníkem Petrem Gzelem pořídil Optát nový překlad Nového zákona do češtiny (Nový zákon 1533, Knihopis II, 17099), přičemž poprvé v dějinách české bible se překládalo nikoli z Vulgáty, nýbrž z latinského textu Erasmovea. Předmluva náměšťského Nového zákona se – stejně jako předmluvy jiných biblických tisků – o vystoupení Boleslavských nezmiňuje a překlad pokračuje, pokud jde o jednoduché minulé časy, v linii jazyka bible Benátské, vyjadřuje minulý čas zcela důsledně pouze složenými formami. Jazyk českých biblických a novozákonních tisků však tema-

depalatalizace v dlouhých slabikách po sykavkách – imperfektum *pečiech* // *pečěch*, monoftongizace *ie > i* – imperfektum typu *praviech* // *pravích* nebo naopak zachovávání *ie* – imperfektum *trpiech* // *trpích* a eventuálně i případy nadbytečného *ie*, pronikajícího zvratnou písafskou analogií nejen na místo *í*, ale i na místo *i*, jak to dokládá i Gebauer 1898: 306 – aorist typu *promluvich* // *promluviech*).

¹³ Boleslavský překlad Nového zákona si však zaslouží i pozornost filologickou a textologickou; skutečnost, že Lukášův Nový zákon byl v roce 1643 znovu vydán (srov. Knihopis II, 17097), napovídá, že se nejednalo o slepou linii vývoje českého biblického překladu, a lze se dokonce domnívat, že jistou roli mohl tento text sehrát i při vzniku jezuitského překladu Bible svatováclavské (Svatoš 2001); do budoucna se proto ukazuje naléhavá potřeba detailně prověřit, v jakém vztahu byl překlad Bible svatováclavské k Lukášovu Novému zákonu.

¹⁴ Její edice u M. Bohatcové 1995: 23–24.

¹⁵ První gramatika češtiny; jejími autory byli Beneš Optát, Václav Philomates a Petr Gzel. Poprvé vydána v Náměšti nad Oslavou roku 1533 (Knihopis II, 6637), další vydání Norimberk 1543 (nedochoval se žádný exemplář, v Knihopise neuvedeno), Praha 1588 (Knihopis II, 6638) a Praha 1643 (Knihopis II, 6639); novodobou edici vydání z let 1533 a 1588 pořídil G. Freidhof (1974).

tizuje gramatika Náměšťských, která svým vydáním asi o půl roku předstihla jejich Nový zákon. Aniž by Philomates uvedl konkrétní jména nebo označení tisků, vytýká bibličtině pomocná slovesa ve 3. os. složeného préterita, užívaná „až do ošklivosti čtení i poslouchání“ (Philomates 1533: 21a), a také imperfektum:

[...] což se koli kde v jedné osobě stalo, všecko ten jakýs Jest učinil. Počal se jest, narodil se jest, přišel jest [...] A v mnohém počtu ti jacis sou neb sú, kdež se co přihodilo, všecko oni spáchali. Viděli sou, reptali sou, ukradli sou [...] Ten pak nebohý biše, obojího sa pohlaví a rozličných stavův, divné věci působíše. (Philomates 1533: 21a)

Poslední poznámka se zdá být reakcí na boleslavské novozákonní překlady. Nevelký časový odstup pouhých osmi let, dělicích Lukášův Nový zákon od náměšťské gramatiky, ukazuje, že rozdílnost postoje Lukášova a Philomatesova nelze přičítat rozdílnému stupni pokročilosti procesu zániku jednoduchých minulých časů. Podle našeho soudu spočívá vysvětlení nejspíše v rozdílném pohledu Náměšťských a Lukáše na postavení a povahu jazyka českého biblického překladu. Zatímco Lukáš hájí co možná největší věrnost latinské předloze, zdají se být autoři náměšťské mluvnice v otázkách překladu ovlivněni myšlenkami Martina Luthera (viz též Kyas 1951/52), jenž proti „písmenkářům“ („Buchstabilisten“), trvajícím na doslovnosti, hájí jako nejdůležitější hodnoty srozumitelnost, uzuálnost a funkční ekvivalenci překládaného a přeloženého¹⁶. Týmiž principy se řídí i náměšťský Nový zákon a hlásí se k nim i mluvnice, když seznamuje uživatele se svou představou kultivovaného jazyka:

Těch slov užívati máme, kteráž sou nyní v českém jazyku nejevkyklejší. Neb sluší mluvíti i psáti ne vedlé obyčeje starobylého, ale vedlé obyčeje zvyklosti, kterýž nyní najvíce mezi lidmi běží. A to jestli obyčej dobrý, neb zlého následovati nemáme. (Philomates 1533: 51a)

Všem rušivým, těžko srozumitelným a úzu neodpovídajícím prvkům, jež do biblického jazyka pronikly z doslovných překladů a jako dědictví dlouhé staročeské tradice, je napříště třeba se vyhnout. Předmětem pozornosti jsou i archaismy, vedle aoristu a duálu¹⁷ také imperfektum¹⁸:

[...] sou mnohá slova té ještě vetché češtiny hrubá, jimiž se mnozí bez potřeby zanepražňují, tak v psaní, jako i v mluvení. A sou ta, kteráž se skonávají na *še* jako *biše, diše, mějiše, sta řeklasta, mluvilasta, mlčelasta, chu stáchu, posmiváchu, přimlíváchu, ch jidech, dách, vzách, ma děma, podma, sedma, ta děta, podta, sedta*, k tomu také i *bichom* a *vece*. Lépe by jistě bylo, aby ta a taková slova všelijaká z českého jazyku dokonce vypadla a jiná místo těch v obyčej uvedena byla. Neb slušně a právě může říci za *biše byl, byla, bylo* (secundum generis convenienciam), *řeklasta řekli, stáchu stáli, jidech šel, šla, šlo* (secundum generis conve-

¹⁶ Srov. např. Lutherův *Sendbrief vom Dolmetschen*, vydaný na podzim 1530 (Luther 1964: 627–646); viz zvláště Luther 1964: 637, ř. 17–22; 637, ř. 36–38; 638; 639, ř. 1–23.

¹⁷ K hodnocení duálu v náměšťské mluvnici podrobněji viz Vykypělová 2005.

¹⁸ Philomates už ho mimo jiné nedokáže vždycky vytvořit správně, jak ukazují jeho příklady *vzách*, popř. i *dách*, utvořené koncovkou sice náležitou, ale připojenou k nesprávnému tvarotvornému základu (připodobněnému kmeni *l-*ového participia). – Na druhou stranu se ale první věta následujícího citátu zdá ukazovat, že imperfektum tehdy stále ještě existovalo i v mluveném úzu.

nienciam)¹⁹, *jděma jděme, jděta jděte, bíchom byli sme, vece řekl, řekla, řeklo*. (Philomates 1533: 51a)

Na jiném místě své mluvnice (Philomates 1533: 54a–55a) pak autor upozorňuje na funkční ekvivalenci českého slovesného vidu a latinského vztahu imperfektum vs. perfektum; nepřehlédne ani uzuální aspekt vidu, tj. skutečnost, že jazykové společenství tenduje v některých případech k tomu, nazírat určité děje častěji jako dokonavé, jiné jako nedokonavé.

Zatímco Lukášova hojná imperfekta ve svém důsledku vyčleňovala českou bibličinu z jazyka ostatních dobových literárních textů, zásah Náměšťských ji naopak s dobovým jazykem sblíží. Náměšťská gramatika dává návod nejen k tomu, jak by měl vypadat jazyk českého překladu bible, ale i k tomu, jaký by měl být jazyk všech kultivovaných českých textů psaných i mluvených. Tím polemika o jazyce české bible přerůstá v diskusi o spisovné češtině vůbec.

Další vývoj však ukázal, že totožnost obou kódů nebyla definitivně obhájena. V polovině 16. století do diskuse znovu vstupuje Jednota bratrská prostřednictvím svého biskupa Jana Blahoslava, který od roku 1551 pracoval na nové mluvnici češtiny. Svou práci (dokončenou v roce 1571) vystavěl na komentářích k jednotlivým pasážím náměšťské příručky²⁰, a proto známe detailně jeho názory na zásady Philomatesovy a Optátovy. Na rozdíl od nich je Blahoslav přesvědčen o potřebě výlučnosti jazyka biblického překladu, – a to i za cenu vzdálení se úzu a znesnadnění porozumění; pokus Náměšťských opakovaně ostře kritizuje:

Hanba tě tak jaks besedařsky a jako krčemně, Zákona Páně řeči formovati, kteréž s velikou vážností, by pak i nebyly rozumíny, čteny neb slyšány býti mají. (Blahoslav 1571: 117a)

Hochovská tě to věc [...] a to ještě v Zákoně Páně, kterýž ne k tomu vyložen jest do češtiny aby jej sobě toliko pohůnkové na pastvišti čtli, v něm sobě obyčejné mluvení majíce, ale více k tomu, aby v společném shromáždění lidí Boha bojujících, rozličných stavův, s mnohou vážností [...] čten byl, a důstojně v uších jejich vzněl. A protož překladačům výmluvností Božích, nesluší lecjakýchs, lechkých, krčemných, pastevčích etc. slov užívati [...] (Blahoslav 1571: 120b)

V archaismech, pokud nevyšly už úplně z úzu, spatřuje Blahoslav na rozdíl od Philomatesa vítané prostředky rozšíření stylového rejstříku češtiny²¹:

Avšak proto také nesluší, ač by čeho kde ještě dobře a vlastně užívati zvyk dopouštěl, toho lechce zamítati. Neb by to bylo, český jazyk chudíti, to jest, jemu jeho vlastností i ozdoby ujímati [...] (Blahoslav 1571: 106a)

Na Lukášově požadavku zachovávat imperfektum už Blahoslav netrvá, neboť „nesluší toho všeho, což jest již vyšlo z zvyku, zase jako nějakým násilím v užívání uvoditi“ (Blahoslav 1571: 105b) a tvary jako *bieše, biech, biechu, biešta* „nunc iam

¹⁹ Správně by mělo být *šel sem*, tedy 1. os. sg.

²⁰ Používal druhého, dnes ztraceného norimberského vydání z roku 1543, které tak známe jen jeho zásluhou.

²¹ Srov. např. jeho hodnocení duálu (viz Vykypělová 2005).

usus repudiavit ut obsoleta et antiquam simplicitatem, nolo enim dicere rusticitatem, redolentia“ (Blahoslav 1571: 60b). Avřak přesto Blahoslav nachází pro stanovisko svých boleslavských spolubratřů porozumění a hájí je proti zlehčujícímu posměchu poukazem na schopnost imperfekta zachovat distinkci vyjadřovanou v latině poměrem imperfekta a perfekta (Philomatesův poukaz na funkční ekvivalenci slovesného vidu komentuje dost kriticky – viz Blahoslav 1571: 111b–112b). Nejednou si také nachází příležitost oplátit Náměšťským, zejména Philomatesovi²², jeho sebevědomý tón, jímž zavrhnul některé archaismy, a netají se tím, že imperfektum považuje za mnohem menší vadu na kráse biblického jazyka, než jakou na mnoha místech utrpěl překladem Náměšťských²³:

Není-liž to mnohém větší škoda, takovými nezpůsobnými slovy (ne samo to jedno slovo míním, ale mnohá jim podobná slova i phrases), a nerozumným jich užíváním, Zákon Páně, Pána Krysta a jeho svatých apořtolův výmluvnosti, naprzniiti? nežli by té (jakž dí Filomat) vetché čeřtiny, někdy v sluřných místech užíváno bylo, pokládáním a nebo zanecháváním těch slov *bíře, stáře* etc. (Blahoslav 1571: 121b)

Kromě funkčnosti oceňuje Blahoslav imperfektum jako milou památku „té staročeřskosti, t. staročeřského mluvení“ a připomínku „otcův, kteříž take Pánu Bohu slouřivali“ (Blahoslav 1571: 106b) – v tom se ozývá tradicionalismus Jednoty a akcentace křesťanské minulosti čeřského národa. Třebaže ani Blahoslav sám, podobně jako Philomates, netvořĩ imperfektum vždy správně (jako např. *jĩře* ‘abibat, discedebat’ místo *jdĩře* – viz Blahoslav 1571: 178a), ohlíží se za ním s neskřývanou nostalgií. Vĩnu na jeho vymizení přĩčítá jednak těm, které pro jeho nahrazení složeným přeteritem káral v předmluvě k boleslavskému Novému zákonu už Lukáš Prařský, především však Philomatesovi (což lze mimo jiné chápat jako svědectví o dobovém vlivu náměšťské mluvnice):

Sed multi sunt nunc qui sicut voculam *bíře* ita et numerum dualem v čeřtině irrident, a tak uřimají bohatství řeči čeřské. (Blahoslav 1571: 73b)

²² Mnohdy Blahoslav ty, s nimiž polemizuje, v ironii výrazně předčí a působĩ místy až poněkud nepřĩjemně jako samozvaný arbiter elegantiarum ve věcech čeřtiny, zvlářtě když odlišným názorům podsouvá nevzdělanost nebo dokonce morální nedostatečnost. Musĩme ovšem podotknout, že takto vystupuje vlastně jen proti Philomatesovi, zatímco výroky Optátovy komentuje mnohem mírněji a celkově je i vůči jeho osobě shovívavější. To ukazuje např. Blahoslav 1571: 12a, kde v poznámce v náznaku mluví o jakýchsi „kyselůstkách“ ve vztahu mezi Optátem a patrně Lukášem Prařským, které však už podle svých vlastních slov nechce připomínat, „poněvadž jĩž ti obojĩ v Pánu zesnuli, i to umřelo s nimi; byli tēž lidé jako i my“. – Vážnost Jana Blahoslava vůči Optátovi vznikla na základě jejich osobního setkání v Prostějově, o němž se dovídáme z Blahoslavova záznamu v bratrřském archĩvu a z jeho dopisu z 15. 7. 1551 (Acta Unitatis Fratrum VIII, 27, fol. 48a–52a, edice z řásti u Hradila – Jirečka 1857: VII–X; viz tēž Molnár 1952: 176). O Optátovi Blahoslav hovořĩ jako o zbořném člověku a přímo řĩká: „[...] rovného jemu kněze (takž jakž slovou) kaliřného nikdy sem neviděl, jediného toho sem nalezl beránka – – [sic] v Čechách“ (Hradil – Jireček 1857: VII).

²³ Ovšemže Blahoslav hovořĩ s nadsázkou; sám mnohá místa považoval za tak zdařilá, že je převzal i do svého překladu.

Nejprv toto pravím, že sou slova toho [sc. *bíše*, T.V.] staří otcové naši, mnoho a dobře užívali, nyní již vyšlo z zvyku. Předkům našim (když to slovo přišlo některým v ošklivost nejprv) náramně bylo nelibó. B. Lukáš, muž veliký a znamenitý, suo tempore theologus nulli in tota gente nostra secundus, v předmluvě na Zákon Boleslavský nemalo na to horlil. (Blahoslav 1571: 178b)

Rekl by mi pak kdo: Vždyť jest již to slovo *biese* obsoletum et ingratum ac fere ridiculum, nezpůsobné, neobvyklé tomuto věku a jako divoké? Odpověď: Pravda jest to že se již nyní užívání jeho netrefí; zvláště když i tak jest zhaněno od tohoto kněze [sc. Václava Philomatesa; T. V.], a od jeho mnohých následníků v velikou vzato ošklivost. Ale vždyť jest to také pravda jistá, že to slovo bylo dobré a vlastní i velmi potřebné; a škoda že jest vyšlo z obyčeje. (Blahoslav 1571: 61b)

O zásluhách Lukáše Pražského a jeho boleslavských spolubratří se Blahoslav vždy vyjadřuje s velkým uznáním (srov. např. Blahoslav 1571: 60b). Nelze vyloučit, že s imperfektem se loučí také proto tak těžce, že ho kdysi hájili jeho souvěrci. V tomto dojmu nás utvrzuje i skutečnost, že pokud jde o jiný slovesný archaismus, který náměšťská mluvnice rovněž zavrhlá, totiž aorist, Blahoslav Philomatesovi nic nevyčítá a na několika místech sám označuje reliktní aoristové tvary za „nepříjemný již archaismus“ (Blahoslav 1571: 259a), „archaismus non usurpandus“ nebo „cavendus“ (Blahoslav 1571: 247b).

Je-li tedy Blahoslavův postoj ovlivňován mimo jiné i konfesní příslušností, nabízí se otázka, zda bychom nějaký konfesní vliv nemohli vystopovat také u ostatních účastníků jazykové diskuse 16. století. Takový úkol ovšem není jednoduchý. Náboženské poměry českých zemí 16. století byly nejen velmi pestré (srov. dobové přísloví „kolik mlynářů, tolik měr, kolik farářů, tolik věr“, citované i u Blahoslava 1571: 300a), ale také značně proměnlivé. Navíc o dobové recepci prvních jazykově-reflexivních textů z 16. století víme zatím jen velmi málo. Vlastně bychom mohli ještě dnes beze změny opakovat více než půl století starou konstataci V. Kyase (1951/52: 146), že „ohlas první mluvnice by bylo třeba podrobněji vystopovat (na př. v tiscích Severinových a Melantrichových)“. Ani záslužné vydání náměšťské gramatiky před více než třiceti lety (Freidhof 1974) v tomto směru nové informace nepřineslo. A tak nejvydatnějším pramenem informací, z nichž lze usuzovat na ohlas Lukášových předmluv nebo náměšťské mluvnice, zůstává stále Blahoslavova gramatika (o dobovém přijetí své vlastní mluvnice už nás její autor, zesnulý krátce po dokončení svého díla, zpravit nestačil). Leccos však lze vyčíst i z dalších zdrojů, které máme k dispozici: z boleslavských předmluv, z náměšťské mluvnice a v neposlední řadě z předmluv k českým biblickým tiskům Severýnovým a Melantrichovým.

Nápadná je například skutečnost, že postoj utrakvistických tvůrců a vydavatelů čtvrté redakce staročeského překladu bible, kteří se rozhodli odstranit ze svých tisků jednoduché minulé časy, obhazuje právě náměšťská mluvnice, vzešlá rovněž z prostředí utrakvistického. Pochopitelně nelze přehlédnout skutečnost, že náměšťská mluvnice má k úzu utrakvistických biblí i připomínky (vytýká mu například užívání pomocných sloves ve 3. os. minulého času, vedoucí po odstranění imperfekt a aoristů k příliš vysoké frekvenci slov *jest* a *(j)sou* v biblickém textu – Philomates 1533: 21a). Avšak konfesně identifikační v době vzniku náměšťské mluvnice mohlo být

právě jen stanovisko ve věci imperfekta. A v tom se Philomates v mluvnici ani Optát a Gzel v překladě boleslavskému požadavku nepřizpůsobili.

Ponáměšťské utrakvistické české biblické tisky navazovaly na tradici jazyka utrakvistických biblí, imperfektum neobnovily a hlásily se k utrakvistické náměšťské mluvnici. Už starší bádání (Rybička 1865) si povšimlo Melantrichovy pozornosti k ortografii a poukazovalo na to, že předmluvy některých Melantrichových biblí odkazují na náměšťskou gramatiku (Slaměník 1919: 34–35, Králík 1948; též Kyas 1997: 168). Třebaže neuvádějí Philomatesovo jméno ani místo vydání, identifikace v nich jmenované *Grammatiky české* s náměšťskou mluvnicí je přesto možná na základě téměř doslovného citátu Philomatesovy pasáže o nadbytečnosti užívání pomocných sloves ve 3. os. préterita – a Philomatesova zásada je také důsledně uplatněna v textu (Slaměník 1919: 34–35, Králík 1948: 264). Odkaz na náměšťskou gramatiku obsahuje už předmluva k první Melantrichově biblí z roku 1549 (fol. A2b), kde se na rozdíl od předmluv k dalším vydáním deklaruje i psaní adverbialní a slovesné záporky *ne* odděleně podle pokynu náměšťské mluvnice (srov. Kyas 1997: 168, Bohatcová 1995: 26–27); na náměšťskou gramatiku pak odkazují i předmluvy všech dalších Melantrichových vydání bible (z roku 1556 (1557), 1561, 1570 a 1577)²⁴, pouze odpadá zmínka o odděleném psaní záporky *ne* (srov. Bohatcová 1995: 27). Mohli bychom namítnout, že jiná mluvnice než náměšťská nebyla k dispozici, a vydavatelé tedy neměli na výběr. Ovšem pokud jde o imperfektum, možnost volby existovala – bylo možno jít cestou Lukášova Nového zákona. To, že Melantrichovy bible nenásledovaly boleslavské novozákonní tisky v jejich kroku, lze interpretovat mimo jiné konfesně, a sice jako nepřihlášení se k Bratřím.

A konečně do utrakvistické linie zapadá i mluvnice kališnického kněze Matouše Benešovského (Philonoma) z roku 1577, který ve svých paradigmatech nikde nezmiňuje jednoduché minulé časy, ačkoliv jiný velmi výrazný archaismus, totiž duál u slovesa, uvádí naprosto důsledně (viz Benešovský 1577, *passim*)²⁵. Nemůžeme tedy sice říci, že by se Benešovský plně držel linie náměšťské mluvnice, ovšem pokud jde o imperfektum, příznačně se ani on (jako utrakvista) nenachází v (pro)bratrském táboře těch, kteří ho obhajují.

Vyslovené tezi se zdá odporovat to, že J. Gebauer (1898: 65) ve výkladu o zániku imperfekta zmiňuje jako jednoho z nejpozdnějších jeho uživatelů kněze Jana Bechyňku, o němž je známo, že byl kališník – a nadto aktivní odpůrce Bratří (viz Kolář 1985). J. Gebauer (l.c.) datoval Bechyňkovy spisy ve shodě s Josefem Jungmannem do 2. poloviny 16. století, avšak nověji Q. Hodura (1960) ukazuje Jungmannovu dataci jako nesprávnou a Bechyňkovo působení posouvá do 2. poloviny 15. století (roku 1507 nebo 1511 Bechyňka zemřel). Bechyňkovo užívání imperfekta tedy naši te-

²⁴ Edice předmluv biblí z let 1549, 1570 a 1577 přináší Bohatcová 2005: 89–90, 107–109, 117–119.

²⁵ K duálu u Benešovského viz Vykypělová 2005.

zi nepochybně, protože jeho spisy pocházejí ještě z doby před vystoupením Bratra Lukáše, kdy imperfektum nemělo žádné konfesní konotace a také ovšem nebylo ještě tak výrazným archaismem jako ve 2. polovině 16. století.

Nabízí se otázka, zda osud jednoduchých minulých časů ve spisovné češtině nebyl zpečetěn právě vystoupením boleslavských Bratří na obranu imperfekta. Pozorujeme-li totiž osudy archaismů v jazyce 16. století, je nápadné, jak rychlý se ústup imperfekta jeví například ve srovnání s duálem, jenž se v gramatografii zmiňoval alespoň ve zbytečných mnohem déle, byť z části jen v opakovaně připomínaných biblismech jako *dvě rybě* (viz Vykypělová 2005). Rozdíl mezi způsobem, jakým z gramatografie mizí duál a imperfektum, zůstává nápadný i tehdy, zohledníme-li, že zánik imperfekta a aoristu, související s přebudováním vidočasového systému českého slovesa, představoval změnu povahy mnohem komplexnější, než byl zánik duálu; nelze vyloučit, že gramatografie se imperfekta zřekla tak rychle proto, že získalo konotaci probratrského či bratrského.

V době vzniku boleslavských předmluv se Bratří nenacházeli (přes mnohé sympatizanty a ochránce z řad šlechty) ve zvlášť příznivém postavení: v době, kdy se jejich společenství odhodlalo k nejzazšímu kroku odtržení od římské církve, nemohlo se ještě zaštitit podobným rozhodnutím reformace německé ani domácí²⁶; mohl-li se Luther po svém rozkolu s církví v polemikách s katolíky ohánět svým vzděláním, Bratří to ve svých počátcích udělat nemohli (tvůrce jejich teologie Lukáš Pražský byl jen bakalářem a k vyššímu vzdělání se Jednota teprve měla dopracovat); a konečně nesmíme zapomínat na to, že roku 1508 byli Bratří svatojakubským mandátem krále Vladislava, vloženým i do zemských desk, veřejně prohlášeni za kacírskou sektu (viz Hrejša 1948: 211–212)²⁷.

Uvážíme-li tedy situaci boleslavské Jednoty, je jasné, že podnět vzešlý z jejího společenství nemohl být obecně akceptován – a mohl dokonce i vyvolat opačný, tedy důslednější odstranění imperfekta z jazyka vyššího stylu. (Ovšemže s výjimkou bratrského biblického úzu; tam se imperfektum příležitostně objevuje ještě v Blahoslavově Novém zákoně i v bibli Kralické v okrajových čteních – viz i Kyas 1943.) Aoristové tvary, které byly v dobovém úzu s imperfektem z části homonymní (k tomu viz výše ve výkladu o Lukášově imperfektu a aoristu), přirozeně sdílely

²⁶ Strana podobojí, jakkoliv byla nejednotná a zahrnovala v sobě rozličné proudy, od frakcí velmi blízkých katolicismu až po různě radikální zastánce basilejských kompaktát, se takového kroku neodvážila, odhlédneme-li od extrémně radikálních frakcí (jako byli např. Táborští nebo právě skupina kolem Řehoře Krajčírce, zakladatele Jednoty), a čeští kališníci věnovali velkou péči tomu, aby zajistili zachování apoštolské posloupnosti a pro svěcení svých kněží získali řádně konsekrované biskupy. – Myšlenka na odtržení od obecné církve a zřízení vlastní zemské církve se objevila teprve později, když mezi tzv. novoutrakvisty zesílil vliv lutherství, a vedla pak také k smírlivějšímu postoji kališníků vůči Bratřím, jak to ukazuje mimo jiné i Česká konfese.

²⁷ Na Moravě vstoupila opatření proti Jednotě (v jen poněkud mírnější verzi) v platnost ještě téhož roku na sv. Bartoloměje (Hrejša 1948: 212, Kadlec 1991a: 325).

osud imperfekta (s výjimkou izolovaného *vece*, které však nabývalo už od 15. století prezentačního významu – viz Gebauer 1898: 65).

Naznačený vývoj se ovšem týká jen spisovného jazyka – a protože ani Bratři sami nepoužívali imperfektum jinde než v biblickém překladu, sama nepřítomnost imperfekta v textech jiného druhu byla konfesně indiferentní. V biblickém jazyce pak mohlo být užívání imperfekta interpretováno jako výraz akceptujícího postoje vůči Jednotě nepochybně jen v kruzích intelektuálů sledujících celou diskusi – v takovém případě mělo výpovědní hodnotu i užití jen symbolické. Tak například v Severýnově bibli z roku 1529 se imperfektum *bíše* objevuje pouze na začátku Janova evangelia, tedy přesně na místě, o kterém hovořily boleslavské předmluvy; a přesto, jak poznamenává V. Kyas (1997: 142), „tímto ústupkem si dobrý obchodník zajistil pro bibli i bratrské zákazníky“, – Bratři totiž v té době svůj překlad celé bible ještě neměli.

Naproti tomu v prostředí vzdáleném dobových konfesních polemik dožívalo imperfektum s velkou pravděpodobností pozvolněji a bez konfesních konotací, případně s konotacemi generačně či sociálně (nebo sociálně-teritoriálně) zařazujícími, které Blahoslav pojmenoval jako „antiqua simplicitas“ či „rusticitas“ (Blahoslav 1571: 60b), nebo se mohlo stát součástí staromilecké obrany všech opuštěných gramatických archaismů – jak tomu podle Blahoslavova svědectví (Blahoslav 1571: 74a) asi bylo v nedochovaném spise Šimona Hájka *Tabula congruitatis quarundam locutionum Bohemicarum [barbarolectica]* (Prostějov 1549; Knihopis II, 2854)²⁸.

Teze, kterou jsme nyní vyslovili, je sice poměrně odvážná a bude třeba ji prověřit na širším materiálu, nicméně v dobových kulisách druhé a třetí čtvrtiny 16. století se její postulace takřka nabízí. Právě toto období přináší příhodnou konstelaci konfesních a kulturních poměrů, jakou v českých dějinách nezaznamenáváme nikdy dříve ani později. Před koncem 15. století není Jednota bratrská, setrvávající tou dobou stále ještě stranou veřejného života, relevantním kulturním činitelem, a na poli biblického překladu pracují pouze čeští utrakvisté. Pozdější období je zase poznamenáno slábnutím českého kališnictví²⁹, které už k novému biblickému počínu nenašlo dost sil; v této situaci pak jedinou pěstitelkou biblického překladu do češtiny zůstává Jednota bratrská, jejíž překladu pak užívali i čeští protestanté. Ve druhé polovině 17. století vstupuje do českého biblického díla katolická církev jezuitským překladem bible Svatováclavské, – jenž však zase nemá dobovou alternativu překladu vzešlého z konfesně odlišného centra, takže rozdíl mezi jazykem bible Kralické a

²⁸ U rovněž nedochovaného 2. vydání (Praha 1580) zmiňuje Knihopis (II, 2855) opis Jakuba Včelína, pořízený roku 1631; opis byl součástí rukopisné sbírky *Chaos rerum memorabilium*, chované v Městském archivu v Praze (sign. 323–325). Podle *Klíče* k *Chaosu* (Městský archiv Praha, sign. 1789) by mělo jít o fol. 1003, jež se však, jak jsme na místě zjistili, ve sbírce dnes už nenachází: podle sdělení pracovníků archivu s největší pravděpodobností shořelo spolu s částí sbírky při požáru na jaře 1945.

²⁹ Staroutrakvismus splývá s katolicismem a novoutrakvismus s lutherskou reformací.

Svatováclavské lze vždy alespoň z části přičítat i časovému odstupu mezi vznikem obou překladů.

Dějiny spisovné češtiny s tezí o konfesní podmíněnosti jazyka nepracují a ani ji nepostulují, což se s ohledem na sousedící prostor lužickosrbský a slovenský, kde se konfesní jazyky uplatnily, jeví jako poněkud překvapivé. Vysvětlení možná souvisí s nevyvážeností dosavadního popisu dějin českého jazyka či přesněji s nevyvážeností jeho zájmů a témat. Pozornost k sobě upoutávala bible Kralická a postava Jana Blahoslava jako jejího spolutvůrce a biskupa Jednoty, zatímco ostatní počiny a osobnosti kulturního života 16. století zůstávaly v jejich stínu. V souvislosti s nedoceňováním náměšťské mluvnice hovořil O. Králík o tom, že „kult Jednoty a jejího biskupa zaslepil zrak mnoha badatelům“ (Králík 1948: 255), a G. Freidhof (1974: V) konstatoval, že česká filologie dokonce i některé zásluhy Náměšťských přičítala Janu Blahoslavovi. Zájem o Blahoslava a bibli Kralickou lze vysvětlit dvoji okolností, která dodnes hraje v popisu dějin spisovné češtiny nezanedbatelnou roli. Zaprvé ve druhé polovině 19. století zapadala Jednota bratrská svou autochtonností i formulací českého mesianismu (např. u Lukáše, viz Molnár 1948: 79–80) lépe než jiné konfese či jiné kulturní kruhy 16. století do tvořícího se obrazu české národní mytologie, který byl národocentrický a historickou shodou okolností raného obrození (osvícenství, josefinismus, později podíl nekatolických činitelů) také antiprotireformační. Zadrhé význam přikládáný Blahoslavovi zjevně souvisí s pojetím dějin spisovného jazyka jako dějin jazyka uznávaných osobností či textů, jež je v bohemistice dosud převažující (srov. i označení „doba Husova“ a „doba Blahoslavova“ v periodizaci dějin spisovné češtiny u V. Flajšhane 1924).³⁰ Tato druhá okolnost patrně přispěla k tomu, že stranou pozornosti jazykovědců zůstávalo dlouho nejen písemnictví českého katolického baroka, ale i starší kapitoly z dějin Jednoty bratrské, jako bylo právě působení boleslavských Bratří. Boleslavským novozákonním tiskům a jejich předmluvám věnoval soustavnější zájem až Vladimír Kyas ve strojopisné studii zabývající se vývojem českého biblického jazyka v 16. století (Kyas 1950), z níž některé části byly později převzaty do Kyasova popisu dějin české bible (Kyas 1997).

Boleslavské předmluvy a stejně tak ani jiné drobné jazykověreflexivní texty 16. století (jako předmluvy k biblickým tiskům Severýnovým a Melantrichovým) se sice svým rozsahem pouhých několika stran nemohou měřit s pozdějšími gramatikami, sehrály však také svou důležitou roli. Vyloučíme-li je z popisu historie diskuse o prestižní variantě češtiny v 16. století, pak se tato diskuse jeví jen jako střet dvou do značné míry protichůdných jazykověkodifikačních postojů, v němž na jedné straně stojí tendence, kterou lze nazvat demokratickou a modernizující (náměšťská mluvnice), na straně druhé pak tendence, kterou lze nazvat konservativní, historizující a ex-

³⁰ Takové pojetí je sice možné – a může být i velmi inspirativní například ve smyslu Skaličkova postulátu literatury jako „jazykové avantgardy“, v níž se „zkouší, co jazyk v určité své formě unese“ (Skalička 1941: 41), vedle toho je však třeba prověřovat i míru vlivu jazyka významných osobností na dobový spisovný úzus.

klusivní (Blahoslav), i když už tehdy je přítom patrný i aspekt teologický, o jehož formulaci s ohledem na oba novozákonní překlady (1533 Náměšťský, 1564 Blahoslavův) a jejich předlohy (Erasmův Nový zákon v případě Optátova překladu, Bezův Nový zákon v případě Blahoslavově) obohatil interpretaci vzájemného poměru mezi náměšťskou a Blahoslavovou mluvnicí už O. Králík (1948: 261): „Theologický a mluvnický postoj se nedá vlastně dosti dobře odlišit, stanovisko náboženské určuje názory mluvnické a do jisté míry to platí též naopak.“ Zohledníme-li větší počet třeba i menších textů, rýsuje se náznak konfesní podmíněnosti jazyka biblického překladu v 16. století zřetelněji. Do budoucna by proto bylo dobré prověřit z hlediska naší teze i další texty 16. a 17. století.³¹

Jak je ovšem známo, čeština se nakonec cestou konfesně podmíněných spisovných jazyků – na rozdíl od lužické srbštiny a slovenštiny – nevydala. To bylo podle našeho soudu podmíněno nejen následujícím vývojem náboženských poměrů – tím, že v průběhu 17. století se katolické reformaci podařilo české země z největší části konfesně sjednotit –, ale i staršími dějinami českého jazykového společenství. Tím, co mohlo bránit převážením konfesní interpretace spisovného úzu v 16. století, byla tradice spisovného jazyka, zásluhou časně vytvořeného národního státu velmi stará a působením silného politického centra uzavřená vůči nářečním prvkům (s výjimkou dialektismů politického centra). Zatímco srbské jazykové společenství v Lužici a slovenské v Horních Uhrách nevytvořilo ve starší době samostatný státní útvar a předreformační tradice vlastního spisovného jazyka zde v podstatě chyběla, takže v době příchodu reformace a nástupu konfesní pestrosti bylo rovnítko mezi jazykem překladu Písma a jazykem písemnictví téměř dokonalé, je pro české země třeba počítat i s rolí staršího písemnictví v domácím jazyce. Odlišoval-li se počátkem 16. století spisovný kód navrhovaný Jednotou od Philomatesova imperfektem a později i jinými archaismy, shodoval se s již existujícím územ staršího písemnictví. Proto bylo možné vzniklou situaci vykládat také jako spor konzervativního s modernizujícím a následně přehodnotit v opozici jazyka vyššího a nižšího stylu, jak se o to pokusil Jan Blahoslav a jak to později potvrdila katolická jezuitská reformace svým pojetím jazyka bible (Konstancův „svatopísemský“ jazyk) ve svém vlastním překladu Písma (srov. Víntr 1992, 1997).

³¹ Samozřejmě se přitom nelze omezovat pouze na imperfektem. Už nyní je ovšem na základě našich předběžných sond zřejmé, že s konfesními vlivy (ovšemže uplatňovanými v součinnosti s vlivy dalšími, často i ryze praktickými) můžeme v dějinách spisovné češtiny 16. století počítat například také v oblasti hláskosloví a ortografie: takto lze vysvětlit kupříkladu přijetí tzv. bratrského úzu v pozdějších tiscích Daniela Adama z Veleslavína, tajného přívržence Bratří; a ani analýza rozsáhlého materiálu, který ve své detailní studii shromáždil Jaroslav Porák (1983), naší tezi neodporuje.

Literatura

- Benešovský 1577: Matouš Benešovský, *Grammatica Bohemica*, Praha [citováno podle edice: Ondřej Koupil (ed.), *Matouš Benešovský zvaný Philonomus: Grammatica Bohemica / Gramatika česká & Knížka slov českých vyložených*, Praha 2003]
- Blahoslav 1571: Jan Blahoslav, *Grammatica česká* (rukopis) [citováno podle edice: Mirek Čejka – Dušan Šlosar – Jana Nechutová (ed.), *Gramatika česká Jana Blahoslava (= Spisy filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 285)*, Brno 1991]
- Bohatcová 1995: Mirjam Bohatcová, *Die tschechischen gedruckten Bibeln des 15. bis 18. Jahrhunderts*, v: Hans Rothe – Friedrich Scholz (ed.), *Šestidílná bible Kralická / Die sechsteilige Kralitzer Bibel, Kommentare (= Biblia Slavica 1, 3)*, Paderborn, 1–182
- Bohatcová 2005: Mirjam Bohatcová, *Obecné dobré podle Melantricha a Veleslavínů. Studie k završení knižní tvorby Mistra Daniela Adama z Veleslavína † 18. 10. 1599*, Praha
- Flajšhans 1924: Václav Flajšhans, *Náš jazyk mateřský. Dějiny jazyka českého a vývoj spisovné slovenštiny*, Praha
- Freidhof 1974: Gerd Freidhof, *Einleitung*, v: Gerd Freidhof (ed.), *Beneš Optát – Petr Gzel – Václav Philomates: Grammatyka česká (Die Ausgaben von 1533 und 1588) (= Specimina philologiae Slavicae 7/1)*, München, V–XVII
- Gebauer 1898: Jan Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého III, Tvaroslovi. II. Časování*, Praha – Vídeň
- Gebauer 1909: Jan Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého III, Tvaroslovi. II. Časování, 2. opravené a rozmnožené vydání*, v Praze
- Hodura 1960: Kvido Hodura, *Datování spisů Jana Bechyňky*, *Listy filologické* 83, 321–323
- Hradil – Jireček 1857: Ignác Hradil – Josef Jireček (ed.), *Jana Blahoslava Grammatika Česká dokonaná l. 1571, ve Vídni*
- Hrejša 1948: Ferdinand Hrejša, *Dějiny křesťanství v Československu IV, Za krále Vladislava a Ludvíka. Před světovou reformací a za reformace (= Spisy Husovy československé evangelické fakulty bohoslovecké, řada A, svazek 6)*, Praha
- Kadlec 1991a: Jaroslav Kadlec, *Přehled českých církevních dějin 1*, Praha
- Kadlec 1991b: Jaroslav Kadlec, *Přehled českých církevních dějin 2*, Praha
- Knihopis I: *Knihopis československých tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. I. Prvotisky (do r. 1500)*, ed. Zdeněk Tobolka, Praha 1925 [citace: *Knihopis I*, číslo položky]
- Knihopis II: *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. II. Tisky z let 1501–1800*, ed. Zdeněk Tobolka, Praha 1939nn. [citace: *Knihopis II*, číslo položky]
- Kolár 1985: Jaroslav Kolár, Jan Bechyňka, v: Vladimír Forst et al., *Lexikon české literatury 1*, Praha, 180
- Konstanc 1667: Jiří Konstanc, *Lima Linguæ Bohemicae, To jest Brus Jazyka Českého*, Praha [Knihopis II, 4307]
- Králík 1948: Oldřich Králík, *Humanismus a počátky českého mluvnictví*, v: Antonín Grund, Adolf Kellner, Josef Kurz (ed.), *Pocta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi (= Ročenka Semináře pro slovanskou filologii při Filozofické fakultě Masarykovy university v Brně, 1)*, Brno, 253–275
- Kyas 1943: Vladimír Kyas, *Jazykové rozdíly Nového zákona v překladě Blahoslavově a v bibli Kralické z r. 1593, Slovo a slovesnost* 9, 193–201
- Kyas 1950: Vladimír Kyas, *Snaha o zlidovění českého biblického jazyka v 16. století (strojopis disertace Filozofické fakulty Masarykovy univerzity)*, Brno

- Kyas 1951/52: Vladimír Kyas, První česká mluvnice a její místo ve vývoji spisovné češtiny, *Slovo a slovesnost* 13, 141–149
- Kyas 1997: Vladimír Kyas, Česká bible v dějinách národního písemnictví, Praha
- Luther 1964: Martin Luther, Sendbrief vom Dolmetschen, v: D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe (Weimarer Ausgabe), Bd. 30/2, unveränderter Abdruck der Weimarer Ausgabe, Graz, 627–646
- Molnár 1948: Amedeo Molnár, Bratr Lukáš, bohoslovec Jednoty, Praha
- Molnár 1952: Amedeo Molnár, Boleslavští Bratři, Praha
- Nový zákon 1518: Zákonn Nový, najposléze po mnohých jiných vytištěný, v Boleslavi Mladém nad Jizerou [Knihopis II, 17 096]
- Nový zákon 1525: Nový Zákonn. Skonání Zákonn nového, v Mladém Boleslavi nad Jizerou [Knihopis II, 17 097]
- Nový zákon 1533: Nový testaments všecek již nejposléze a pilně od Erazma Roterodámského přehlédnutý, v Náměšti [Knihopis II, 17 099]
- Philomates 1533: Václav Philomates, Ethymologia, v: Beneš Optát – Václav Philomates – Petr Gzel, Grammatyka česká, v Náměšti [citováno podle edice: Gerd Freidhof (ed.), Beneš Optát – Petr Gzel – Václav Philomates: Grammatycae česká (= Specimina philologiae Slavicae 7/1), München 1974, 1a–77a]
- Porák 1981: Jaroslav Porák, Vytváření normy a její vztah ke kodifikaci v humanistické češtině, *Slovo a slovesnost* 42, 219–227
- Porák 1983: Jaroslav Porák, Humanistická čeština. Hlásokloví a pravopis (= Acta Universitatis Carolinae, Philologica Monographia LXXV – 1979), Praha
- Pražák 1993: Emil Pražák, Lukáš Pražský, v: Vladimír Forst et al., Lexikon české literatury 2/II, Praha, 1230–1231
- Rothe 1996: Hans Rothe, Die Länder der Krone Böhmen als Bibellandschaft, *Slavia* 65, 239–253
- Rybička 1865: Antonín Rybička, Melantrichové z Aventina a tiskárna jejich, *Časopis Musea Království českého* 39, 123–142, 209–221
- Řičan 1961: Rudolf Řičan, Die böhmischen Brüder. Ihr Ursprung und ihre Geschichte. Mit einem Kapitel über die Theologie der Brüder von Amedeo Molnár. Aus dem Tschechischen übertragen von Bohumír Popelář, Berlin
- Skalička 1941: Vladimír Skalička, Vývoj české deklinace (= Studie Pražského lingvistického kroužku 4), Praha
- Slaměník 1919: František Slaměník, Staré tisky českých biblí, v Přerově
- Svatoš 2001: Martin Svatoš, Osobnost, život a dílo Matěje Václava Štejera T. J. v podání jezuitských pramenů, v: Daniel Nečas (ed.), M. V. Štejer: Žáček aneb Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti, Praha, CLI–CLXXVI
- Štejer 1668: Matěj Václav Štejer, Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti, Praha [Knihopis II, 15948]
- Vintr 1992: Josef Vintr, Jazyk české barokní bible Svatováclavské, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 28, 197–212
- Vintr 1997: Josef Vintr, Barokní bible. Bible Svatováclavská, v: Vladimír Kyas, Česká bible v dějinách národního písemnictví, Praha, 211–225
- Vintr 1998: Josef Vintr, České biblické slovo jako vývojový faktor stylové stratifikace národního jazyka – od Jagičových glos 12. století po moderní ekumenický překlad, v: Otakar Mališ (ed.), Pocta 650. výročí založení Univerzity Karlovy v Praze. Sborník příspěvků přednesených zahraničními bohemisty na mezinárodním sympoziu v Praze 20.–26. srpna 1998, Praha, 215–228
- Vykypělová 2005: Tařána Vykypělová, Osudy duálových forem ve starší české gramatografii, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 51, 207–240
- Welte 1993: Michael Welte, Lukas von Prag, v: Traugott Bautz, Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon, Bd. 5, Herzberg, 419–420

P o z n á m k a

Delší citace needitovaných textů a textů vydaných v transliterované podobě transkribujeme a v případě potřeby upravujeme interpunkci; případy nadbytečného psaní *ie* zachováváme. Citáty z textů nově vydaných v transkribované podobě přejímáme bez úprav.

R e s ů m e e

Zu den Möglichkeiten der Bildung von konfessionell geprägten Varianten der tschechischen Schriftsprache im 16. Jh.

Der vorliegende Beitrag beschäftigt sich mit der Polemik über die tschechische Schriftsprache, die erstmalig die heimische Reformation (*Jednota bratrská* – Brüderunität) im ersten Drittel des 16. Jh. eröffnet hat. In den Vorworten zu einer Ausgabe des Neuen Testaments (Klaudians Neues Testament, Jung-Bunzlau 1518) und zu einer neuen Übersetzung des Neuen Testaments ins Tschechische (Lukas' Neues Testament, Jung-Bunzlau 1525) haben die Jung-Bunzlauer Brüder die modernisierende Sprachpraxis der 4. Redaktion der altschechischen Bibelübersetzung (die sog. Prager Bibel, Prag 1487, die sog. Kuttenger Bibel, Kuttenberg 1488 und v. a. die sog. Venediger Bibel, Venedig 1506) kritisiert. Die Forderung der Jung-Bunzlauer Brüder, das schnell veraltende Imperfekt in den tschechischen Bibelübersetzungen weiterhin zu bewahren, wurde wenige Jahre später von den Verfassern der ersten Grammatik des Tschechischen (erschienen 1533 in Namiest an der Oslawa) als Impuls zur Fragestellung nach dem weiteren Schicksal von allen zu dieser Zeit bereits veraltenden oder veralteten Sprachmitteln in der tschechischen Bibelübersetzung bzw. allgemeiner im tschechischen Schrifttum interpretiert.

Obwohl sich diese erste Diskussion über den Charakter der tschechischen Bibelübersetzung sehr schnell in eine Diskussion über die Stellung der Archaismen in der prestigereichen Variante des Tschechischen entwickelte, ist unserer Meinung nach nicht die Tatsache zu übersehen, dass sich die Anfänge dieser Polemik nicht auf die Frage nach der Stellung von Archaismen in der tschechischen Bibel- und Schriftsprache einschränken lassen, wie es z. B. auch die Argumentation der Jung-Bunzlauer Brüder zeigt, die keinesfalls alle Archaismen verteidigen. Vielmehr scheint es, dass die ersten Beiträge zur Diskussion über den Charakter der tschechischen Schriftsprache im ersten Drittel des 16. Jh. – jener der Brüderunität auf der einen Seite und jener des utraquistischen (und der deutschen Lutherschen Reformation näher stehenden) Kreises der Grammatiker in Namiest auf der anderen Seite – konfessionell bedingt gewesen sein könnten.

Bekanntlich hat sich jedoch die Tendenz zur Bildung von zwei konfessionell geprägten Sprachen im tschechischen Milieu – im Unterschied zum Slowakischen und Sorbischen – schließlich nicht durchgesetzt (eine wichtige Rolle mögen dabei gespielt haben die frühe Bildung des eigenen Staatsgebildes mit einem starken politischen Zentrum und die damit zusammenhängende lange Tradition des vorhumanistischen heimischen Schrifttums, das nicht nur religiöse, sondern auch weltliche Texte umfasste, und ferner vielleicht auch das undeutliche Gepräge des tschechischen Utraquismus). Dies ist vielleicht auch der Grund für die Tatsache, dass die Bohemistik in den bisherigen Beschreibungen der sog. äußeren Geschichte der Sprache die letztgenannte These von den konfessionell bedingten Unterschieden in den Vorstellungen über die prestigereiche Variante des Tschechischen nicht überprüft (und auch nicht postuliert) hat, obwohl sie gerade im Licht der erwähnten sprachreflektierenden Texte des ersten Drittels des 16. Jh. nicht als ausgeschlossen erscheint.

Tat'ána Vykypělová
Institut für Slawistik der Universität Wien
Universitätscampus AAKH, Hof 3
Spitalgasse 2, 1090 Wien, Österreich
tatana.vykypelova@univie.ac.at

